

Rossz közérzet egy levélváltásban

GABRIELY GYÖRGY – POLETTI LÉNÁRD: *KÉSZ AZ EGÉSZ*. KÖZREADJA: NÉMETH GÁBOR – SZILASI LÁSZLÓ*

A klasszikus krimi műfaji sémáit dekonstruáló *Kész regény* a nyelv, a szimbolikus rend és a szemiotizáció, valamint az azokat megalapító és felforgató erőszak relációjában „vizsgálta” a regényszöveget ontológiai, episztemológiai, morális vagy narratív rendjén sebet ejtő bűn – mondjuk úgy – teoretikus (műfaji, formai, poétikai-retorikai, hermeneutikai, stilisztikai stb.) következményeit. Ezzel szemben a kisregény-terjedelmű szövegekkel bővülő *Kész az egész* a huszadik század történelmi-társadalmi kontextusával összefonódó személyes és kollektív bűnök fenoménjaira helyezi a hangsúlyt. Az újrakoncipiált négykezes ezáltal a bűnbakképzés morális átértékelésének, az etikus emlékezetkultúrának, a személyes felelősségnek, továbbá az elfojtott büntudatnak és a neurózisnak az összefüggésében revideálja a *Kész regény* bizonyos lét- és ismeretelméleti, bölcséleti vagy nyelvi-poétikai eredményét. Gabriely György és Poletti Lénárd szerzői maszkjában Németh Gábor és Szilasi László eközben a történelmi-társadalmi sebekkel kompromittálódó dekonstruktív nyelvhasználat (büntetés) történetét, esetleg – Bruno Latourt idézve – a „kritikai barbárság” és a büntudat konfrontációját is dramatizálja.

A *Kész az egész* négy részből áll: a *Drága olvasók!* című előszóból, Szilasi utószavából és két hosszabb narratív egységből. Utóbbit alkotja a *Magyar Naplóban* '93 és '94 között még csak kétharmadrészben, majd az ezredfordulón könyvformátumban már egészében olvasható álneves levelezés, a *Kész regény*, ezenkívül pedig a Horatius-idézettel jelölt, a különböző szöveghelyeken gyakran emlegetett *Non omnis moriar*. E blokkban található a legújabb írások, a *Kölcsönös szekundánsok* [Poletti Lénárd emlékiratai] és az *Észlelések* [Gabriely György feljegyzései, 1946. június], amelyek a mára beszerezhetetlen filumos kiadás mellett időszerűvé tették az egykori levélregény újrakiadását is.

A *Kész regény*, a *Szekundánsok* és az *Észlelések* a bűnügyi történetek őséneke is nevezhető Oidipusz-mítoszhoz az alapsémáját mutatja, vagyis mindhárom az önmagunk utáni nyomozás történetének egy-egy változata. A levélregény narratívájában ez úgy „követhető nyomon”, hogy a Grand Hotelben munkát vállaló Gabriely gyilkosává legvégül a levelekkel megszólított, azokat és a bennük kivonatolt rejtélyes eseményeket interpretáló Poletti válik, akit Gabriely első levele tesz valójában gyilkossá. A *Szekundánsok* esetében Poletti a második világháború, a holokauszt, az '56-os forradalom, valamint a szocialista államhatalom legitimációjának, konzerválásának és amnesztiás gyakorlatainak, jogtalanságainak, megrablásainak és tömeggyilkosságainak bűnösei után kutatva végezetül a saját bűnösség elismerésének, továbbá a felelősségvállalásnak stúdiumait adja közre az emlékiratában. Az *Észlelések* cselekményét és nyelviségét is a pszichoanalitikus diskurzus szerint strukturálja. [A narratív események, párbeszéd,

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

konfliktusok stb. erőteljesen meg is idézik hol *A halálöszön és életöszönök*, hol a *Mózes*, hol a *Totem és tabu* vagy éppen a *Rossz közérzet a kultúrában* teorémáit.) A történet szerint Gabriely – egy másik lehetséges olvasatról később – vélhetően valamilyen háborús sérülésnek, sebnak vagy traumának, esetleg pusztán egy autóbalesetnek köszönhetően amnéziában szenved egy, a Margitligeti kastély historikus múltjára igencsak emlékeztető gyógyintézetben: „A bal lapocka alatt indul el a sebhely, és enyhe ívben metszi a keresztcsont felett a húst, hogy a jobb csipőmon érijen véget. Fogalmam sincs, hogy szerezte.” [277.]

Németh a sebhellyel és az amnéziával egyszerre narrativizálja a trauma eredeti jelentését, a „külsőleges sebet”, a szövetállományon jelentkező sérülést-szakadást, egyúttal pedig a „belsőleges” vagy „tudati sebet”, annak a tudatkomplexumot ért inger- vagy erőhatásnak a helyét, amellyel szemben az ének bizonyos elhárító mechanizmusokat érvényesítve kell fellépnie. Az amnézia Gabrielynél egy elfojtásból következő énvédelmi eljárás, és a traumatikus neurózis tüneteként megközelíthető. Az *Észlelések* a krimi egy másik kedvelt diskurzusához, a freudi pszichoanalízishez is igazodik ezzel. Hivatkozhatunk a pszichoanalízis korábbi, „szemantikai-grammatikai” felfogására – ez a traumát, a traumatikus emléket úgy gondolja el, hogy annak jelöltjei a lélekben találhatóak meg, s jelölik maguk a tünetek. A személy voltaképpen egy traumatikus ősjelenetre visszavezethető jelentés megjelenítése tehát. A „szemantikai-grammatikai” struktúrának ezt a titkot kell rejtenie, és maga a terápia is ennek a feltárására irányul. Illetőleg hivatkozhatunk a pszichoanalízis későbbi, „retorikai-hermeneutikai” változatára is. A pszichoanalitikus terápia itt már nem egy végső traumatikus referens felmutatásában érdekelt, hanem – a traumatikus jelölőláncok permanens értelmezésével – a dialógus során megkonstruálódó rejtett lelki tartalmak folyamatos feltárásában. Mindkét szemlélet feltételezi ugyanis az elrejtettséget, lényegi eleme pedig egy feltárási művelet, egy „énrejtély” utáni nyomozás, legyenek bár más-más véleménnyel annak lezárhatóságát illetően. [Ehhez lásd Bókay Antal *Nietzsche és Freud* című írását.] Gabriely terápiás feljegyzései – inkább az analízis „szemantikai-grammatikai” felfogását követve ehelyütt – a szubjektum traumatikus ősjelenetét törekednek felderíteni. Itt Oidipusz énkérésére összeíródik a pszichoanalitikus énfeltárási modelljével: a seb előzményeinek felderítése az egykori, mondhatjuk, az elfojtott és ismétlésekben, visszatérésekben megmutatózó Gabriely-féle szelfnek a keresésévé formálódik. A stigma és az elfelejtett személyiség összekapcsolódnak egymással: az egykori énkonstrukció mint traumatikus inger vagy erő, illetve az elfojtás motivációi, körülményei válnak a szöveg rejtélyévé: „Az észlelés lett tehát a munkám. A munkát ezek itt Therapiának szólítják. [...] A neved lesz a történeted [...]. Hol fogom meglegelni az észet? [...] aki régen volt[am], G-ről tehát egyes szám harmadik személyben beszélek. Már ha megtudok róla valamit egyáltalán.” [276–278.]

A narratív és formai megoldások, a modalitásbeli hasonlóságok emlékeztetnek Németh előző regényének, az *Egy mormota nyarának* szövegvilágára. Abban a narrátor részéről érzékelt hangingerek hitelesítették az igen különböző intertextusokból, Németh más írásaiból, textuális forgácsokból, reflexiókból-benyomásokból felépülő, Takáts József találó hasonlatát citálva, „free jazz ihletésre írt” nyelvi komplexumot. Az *Észlelésekben* a sérült, heterogén vagy megkettőzött (trauma előtti és utáni) elbeszélői tudat vindikálja magának mindezt: „Az, aki volt[am], üzen annak, aki lett

belőle[m].” [287.] Ezúttal a deviancia már nem a társadalmi rendet fenyegeti, a seb már nem a társadalom szövetén található: a *Kész regény*ben a gyilkosság hivatott ezt jelölni, míg a *Szekundánsok*ban pedig a világrendet fundamentálisan megrengető történelmi sebek vonatkozásában a gyilkosság tömeggyilkossággá és tömeges jogtalansággá terebélyesedik. Gabriely terápiás feljegyzéseiben a traumatikus neurozisz eredményeként az én válik a deviancia hordozójává, a seb pedig az énstruktúra külső-belső egységét szakítja fel.

Az írások, azon túl, hogy az Oidipusz-mítosz újrázásai, igazodva a detektívsztorik központi retorikai-figurális alakzatához, egymás narratívumának is megisméltései. Emellett mindhárom mű, igaz, más-más olvasatot felkínálva, az önfelszámolásban jut nyugvópontra. A *Szekundánsok* és az *Észlelések* ezt azzal is megerősíti, hogy a kisregények jól felismerhető vendégszövegek citálásával zárulnak: míg halálakor Szilasi elbeszélője Platón *A lakomájának* egy dialógusát idézi, addig Németh narrátora két egykori brit haditengerész és Antarktisz-kutató, Robert Falcon Scott és Lawrence Oates [akik a Terra Nova expedíció során veszítették életüket] feljegyzésének összeillesztésével érzékelteti halálát. Ha a *Kész regény* újradíadásában rejlő ismétlési potenciált kívánjuk kihangsúlyozni, akkor az új (ál)biográfiákkal kiegészülő kötet megjelenése is jellemezhető az alakzattal. Bényei Tamás monográfiájában, a *Rejtélyes rendben* arra hívta fel a figyelmet, hogy a nyomozástörténetek ismétléseinek értelmezése nagymértékben függ attól, milyen elméleti apparátussal közelítünk a figurához, ugyanakkor általánosságban elmondható, a cselekményben a jelvagy nyomelrendezéssel megisméltett bűntett a világrend helyreállítását célozza. Ha magyarázatul az ismétlés – ugyancsak sokrétű – pszichoanalitikus olvasatának egyik jelentésárnyalatát is segítségül hívjuk, akkor az ismétléseknek köszönhetően a huszadik század személyes és kollektív bűneinek az elfojtásával-amnéziájával óvott énkonstrukciók, az amnesztiákkal megerősített közösségek, a megkötetett társadalmi szerződések vagy békés együttélés-ajánlatok elfogadásából eredő rossz közérzetek sejlenek fel a *Kész az egész* szövegvilágában. Ennek narratív csúcspontja Poletti emlékiratában olvasható: az elbeszélő részt vesz ugyanis az 1957. május 1-jei Kádár-beszéden. Ez a társadalmi és állami bűnök elfelejtésével konszolidálódó Kádár-rendszernek és az abban asszisztáló vétkes öneszmélésének jelene: „tudták, hogy ők valamennyien túlélők, akaratlanul is árulók. Új kezdetet akartak. Biztonságot. Bűntudat, gyász és félelem nélkül. [...] boldognak láttam őket. Az ásókezü gyilkosok népszerűséget óhajtottak [...]. Felejtjük el a közelmúltat. A tiéteket, de az enyémet is. 1956-ot cserébe 1944-ért. Egyik bűnt a másikért.” [240–241.] Az *Észlelések* a megelőző szövegek egyes narratív csomópontjait reprodukálva az ismétlés terápiás-gyógyító funkcióját is játékba hozza mindemellett: a kisregény a sérült tudat helyreállításának a kísérleteként is értelmezhető.

A *Szekundánsok*ban a saját bűnösség elismerése a nyelvhasználat átértékelésével megy végbe: „Fabula. Ködképek. Hagymáz. [...] kitaláltunk magunknak egy olyan nyelvet, ami már a korábbi század végén sem lett volna igazi. Kitalációs, mesebeszédese levelek. [...] az egészet, a nyelvet, a figuráit meg a meséiket is eltörölte a háború.” [200.] Az idézet felkínálhat egy olyan interpretációt, miszerint a levélváltás artisztikus nyelvfelfogása, ami inkább teoretikus dilemmákkal szembesítette olvasóját, már kevésbé foganatosítható a huszadik század borzalmainak leírására. Azonban ez

korántsem merítené ki a *Kész az egész* bölcseleti, poétikai és stiláris sokszínűségét, és – valljuk be – az értelmezés a kortárs magyar prózanyelvben felerősödött etikai markerekkel dolgozó írások, az erőszakos múlt kísértő örökségének elszámolhatóságát és az emlékezés kötelességét proponáló reprezentációk közül sem emelné ki Szilasi és Németh négykezesét. Izgalmasabbnak vélem, és ebben látom az összerendezett írások nyelvi különbségeinek magyarázhatóságát is, ha a levélregény dekonstruktív nyelvezetének, a szcenizált politikai-ideológiai hatalmak erőszakosságának és a bűnösség elfojtásának összefüggéseire koncentrálnunk: így Szilasi alkotását a saját nyelv, vagyis a *Kész regény* nyelvezetének etikai-morális korrekciójaként, Némethét pedig a bűnös (egyben neurotikus) nyelv büntetéstörténeteként is felfoghatjuk.

Az *Észlelések* tükörjelenete is megerősítheti ezt. Gabriely úgy képes csak megpillantani a hátán lévő sebet, ha azt egymással szemközt elhelyezkedő tükröfelületekben nézi össze: „Ha jó helyre állok, az egyikben megláthatom, ahogyan a hátam a másikban tükröződik.” [277.] A narrátor itt mintha csak egy, az olvasásra vonatkozó intelmet fogalmazna meg: azt, hogy az elfojtástörténet a szövegek összetükröztetésével deríthető fel, a traumára való rálátás ekként lehetséges. Németh a pszichoanalízis „retorikai-hermeneutikai” változatát is megidézheti ehelyt. Az egymással dialogizáló írások jelképesen egy terápiás beszélgetés mintájára is elgondolhatók, összeolvasásukkal az *Észlelések*ben megjelenített elfojtott lelki tartalom és a traumatikus neurózis körülményei is megkonstruálhatók. E célból a *Kész regény* prózapoétikájára kell koncentrálnunk egy szakaszig, hiszen a levélváltás a posztmodern egyik kedvelt műfajának, az anti-detektívtörténetnek az eszköztárát kamatoztatva a jelentést aláásó kritikai gondolkodás – újfent Latourra támaszkodva – megsemmisítő, leleplező vagy szubverzív törekvéseit érvényesítette – ezzel mutatott rá az ontológiai, episztemológiai, morális abszolútumok és a narratívák konstruáltságára, ideologikuságára, egyszersmind törekenységére. A *Szekundánsok*ban viszont Poletti e nyelviség ideológiai-politikai, hatalomtechnikai devalválódásának lesz történelmi tanúja. A korábbi nyelvhasználatból való elfordulás emiatt meghatározható a morálisan-erkölcsileg lejáratódott nyelv „felülvizsgálataként” is: „Semmi mese. Csak beszámoló. Most erre törekszem.” [205.]

Gabriely és Poletti baráti kapcsolatához hasonlóan a közeli ismertségben lévő szerzőpáros a *Kész regény* megjelenésekor nemcsak egy (ál)dokumentumokból felépülő, az olvasói diszpozíciótól függően bűnügyi paródiaként, metafizikus krimiként, anti-detektívtörténetként, pastiche-ként vagy travesztiaként is olvasható levélregényt adott közre, hanem a korábban prosperálásnak indult, de a nyolcvanas és a rendszerváltás utáni években kulmináló nyelvközpontú irodalomfelfogás desztillált kordokumentumát is. A levélváltás a „linguistic turn” szellemiségében íródott művek, elnézést a pejoratív hangzó kifejezésért, „állatorvosi lova” volt. A kortárs magyar prózatrendek és irodalomelméleti gondolatalakzatok felől nézve az eszmecserét meglehetősen anakronisztikus vagy – akkoriban a hazai teoretikus irányvonalakhoz igazodva – merev ismeret-, lét- és nyelvelméleti konzekvenciák szervezték. Mint: a világ nyelvi konstitúcióként történő elgondolása, vagy a „szövegszerűség” prioritása a „világszerűséggel” szemben, a középpont nélküli jelentés és a végtelenre irányuló jelölőkapcsolatok dramatizálása, a nyelvi megelőzöttség, a tudás és az igazság pluralizálódása. Ily módon a szöveg a megismerő alany és a nyelv problematikus

viszonyát, a jelhasználó jelekhez és jelrendszerhez viszonyított alávetettségét, végezetül az egységes szubjektumpozíciók feloldódását ábrázolta. A jelölésben feloldódó szubjektumokat a huszadik század stilizált nyelvét beszélő narrátori-szereplői maszkoknak az összetükrözése, a „levelek talált regényként való” [11.] pozicionálása és a pszeudoauktorokkal a jelentésért szavatoló szerzői funkcióra történő rákérdés, valamint az identikus szerzői név elbizonytalanítása eredményezte. A humorosan kiforgatott nyomolvasás ezzel egyszerre vezetett a levélírókban megtestesülő, Bényei révén összegyűjtött detektív-alteregók egyikére utalva, a „homo aestheticus” [ön]gyilkosságához, és illusztrálta azt a barthes-i tézist, miszerint a szerző az írással, a jelek világába való belépéssel tulajdonképpen saját halálát készíti elő: „a világ [...] nem egészen szervezetlen özöne a jeleknek, esetleg [...] már a »jel« szavát is csak az öncsalás szárnalmas bizonyítékaként tarthatjuk számon.” [75.]

A *Kész regény* Hitchcock-thrillerek nyitó képsorait felidézve indítja a narratívát: Gabriely a fátum, a véletlen és a hatalmi machinációk összefonódásával, melyet egy kávéházban elejtett újság álláshirdetése hivatott jelölni, az említett Grand Hotelbe kerül mint „tennis trainer” és könyvtáros. Utóbbi a számtalan könyvtárhoz kapcsolódó bűnügyi történetre tett utalás mellett a „homo aestheticus” ellen forduló jelentés topológiai és munkaköri megfelelője lehet, míg a munkapárosítás másik része a test és a szellem együttes művelésének értelmében egy arisztokratikus vagy nagypolgári testkultúrával, jellemmel, vonásokkal rendelkező, Némethnél gyakorta előforduló elbeszélőtípusra utalhat. Akárcsak a *Mormotában*, az elfogyasztott ételek, italok, cigaretták mögött ezúttal is egy sokat látott, hedonista narrátor ismerhető fel, akit Szolláth Dávid ötletesen „nagy műveltségű életmód-gourmand”-ként jellemzett. Gabriely eredeti célja azonban egy Sárbogárdy nevű barátjáról elnevezett „entomológiai sensatio” [20.], a lepidopterológusok részéről eddig nem regisztrált lepkefaj, a „*Smerinthus ocellata sarbogardyi*” felkutatása. Az állat különlegessége, hogy szárnyai a hotelnél honos növény, a *Narboia ibocis*, más néven a nárbolya lila árnyalatában pompáznak. Mindezen Parti Nagy Lajos-idézetek egyrészről rámutathatnak a levélváltás előéletére és sajtókörülményeire, hiszen Németh '93-ban attól a Parti Nagytól vette át a Magyar Napló tárcarovatának feltöltésére invitáló szépírói mandátumot, aki az álnévvel és a nárbolyával itt megjelenik. E felkérés jóvoltából kezdődött az a komisz írói játék is, melynek Szilasi áldozatául esett, és hétlevélnyi tárcát követően a békéscsabai irodalomtörténész is kénytelen volt felismerni, a „Polette” címzésű levelek őt csábítják, hogy válaszküldeményekkel reagáljon a neki szóló felhívásra. Másrészről Sárbogárdy említése tovább növelheti a szerzői maszkokkal megtöltött textuális álarcosbál vendégseregét. Harmadrészről az interpretáció holdudvarába vonhatja Parti Nagy *Narboia ibocis* című tárcáját. A szöveg a tárca-, a prózaírás és a történetkonstruálás önreflexív darabja. A *Se dobok, se trombiták* utolsó egységeként, mintegy a kötet egészét és az írói pályát értelmező szöveggént pedig, ahogyan ezt a monográfus, Németh Zoltán értelmezte, a költőiről a prózaírói pályára történő váltásként, az epikus mesterség elsajátításaként olvasható. Az intertextuális áthallások folytán a *Kész regény* kezdetén már metapoétikus elemekre ismerhetünk, melyekben a nyelvi önreflexivitás és a „történetcsinálásra” vonatkozó intenciók tükröződnek. Miként a posztmodern episztémét jól modellálni képes műfajnál, a kriminél ez meghatározó egyébként, a regény egészét [az *Észleléseket* nemkülönben] tükrös szerkezetek, elbeszélői-szereplői attribútumok összetükrözésé-

nek [„Gabriely? Nevemmel legyen mégis óvatos. Világaink hátha átjárhatók.”, 59.] és persze belső tükröknek (mise en abyme-oknak) a viszonyai alkotják.

A regény formájában, a levelekből felépülő dikciójában, ráadásul már a cím-választásban is görbe tükröt tart egyes próza-, műfajelméleti, narratológiai problémáknak. Mint a megjelenéskor a kritikusok kiemelték: ily módon a szerzőpáros a történetalkotás, a narratív gondolkodás, a kisebb formákból építkező nagyobb epikus formák teoretikus aspektusait illusztrálta. A formai, poétikai és tematikai játékok annak a hermeneutikai dialóguseszménynek a kifigurázásaként is funkcionálhatnak, amely a „szöveghez viszonyuló lét” [Gadamer] értelmében a megértést, az értelmezést és az interpretációt olyan univerzális dialogikus viszonyként feltételezi, amelyből az ember és a másik, az ember és a világ közötti megismerés létrejöhet. Nem véletlen tehát, hogy a metafizikus krimik, anti-detektívtörténetek ismeretelméleti felvetései és az azokat leképező metapoétikus elemek egy levelezésben kerülnek „kivizsgálásra”. Gadamer a címmel ellátott levelet nevezte az egyik olyan írásbeli beszédhelyzetnek, ahol csak különleges anomáliák esetén szükséges a megértés hermeneutikai gyakorlatát elvégezni, vagyis egy kommunikatív folyamat során a szöveget előállítani, nem pusztán az elmondottak értelmét egyszerűen rögzíteni: „A levélírás egy más formájú beszélgetés-kísérlet, és – mint a közvetlen nyelvi kontaktusban vagy minden bejáratott pragmatikus cselekvés-szituációban – csak a megértésben beállott zavar ad okot arra, hogy a pontos, szó szerinti jelentést tudakoljuk.” [Hans-Georg Gadamer, *Szöveg és interpretáció*, ford. Hévízi Ottó = *Szöveg és interpretáció* szerk. Bacsó Béla, Budapest, Cserépfalvi, 1991, 27.] Hogy a regény elméletben e könnyen dekódolható és pragmatikus kommunikációs formán demonstrálja az ismeretelméleti, hermeneutikai stb. zavarokat, melyek a szöveg önfelszámolásához vezetnek, már az az – inkább csak szellemesnek szánt, mintsem valóban szellemes – előszóban és utószóban feltűnő megjegyzés is előrevetíteni látszik, hogy a Polettihez tartozó (ál)dokumentumok e-mail-feladója ismeretlen, „nem elérhető, kiléte a hálózatban definiálhatatlan” [354.]. A feladó azonosíthatatlansága, kiegészülve a találtregény-formációval, azt sugallja, hogy a dokumentumoknak mint beszédhelyzeteknek bizonytalanok a résztvevői [ismeretlen feladó és névtelen-megsokszorozott olvasók], vagyis a dialógusnak nincsenek olyan közreműködői, akik a félreértések, visszaélések, a jelentésszóródások minimalizálásában lennének érdekeltek, s a megértést segítenék elő. A szubjektumkonstrukciók bizonytalanságával ez a gesztus a későbbiekben kilúgozódó, a jelentésért szavatóló szerzői én eltűnésének is lehet már előzménye. Rövidre zárva: a levélregényformába csomagolt szöveg a dialóguselvű irodalmi megértés és megismerés kifigurázása is lehet.

A klasszikus krimi szerint a bűneset megoldása expliciten a világ megismerhetőségének a kifejeződése, ezt megcáfolva az anti-detektívtörténetek általában ennek, a szöveg poétikai-retorikai, formai és tematikai elrendezettségében is megmutatkozó elvnek a leleplezése. A rejtély megoldásával, a nyomok helyes elrendezésével, a kaoszt a kauzális jelkapcsolatokkal orvosló krimi kifigurázása, másképpen: a [szöveg]világot fenyegető bűn nyelvi betagozódásával, a rendezettséget felforgató események feletti szimbolikus rend győzelmével operáló műfajelődök lebontása azokban a levelekben tetőzik, amikor Gabriely és Poletti is olvasatot konstruál a különös történetek magyarázatául: „betűzgető esők, albino kutyák, váratlan végüket veszítő nyomok [...]. Véletlen, Kábítószér. Nagypolitika. Ó, mi triviális tényleg e világ. [...] Látod, hogyan működik

az emberi elme [...]. Semmit sem képes felfogni másként, csak egy történet részeként. [...] Kém vagy, Gabriely.” (175–183.) Továbbra is Bényeire támaszkodva: a helyes nyomolvasáshoz, a megfelelő jelkapcsolat-létesítéshez elengedhetetlen megtalálni az alapító erőszakot – általában ez egy gyilkosság, de bármilyen más bűn felveheti ezt a funkciót. Ez az esemény egyszerre robbantja ki és alapítja meg az elszabaduló szemiózist, és roncsolja szét magát a jelentést. A detektíveknek vagy alteregóiknak ehhez képest kell utána úgy elrendezniük a sokasodó jeleket-nyomokat, hogy rendet vigyenek a rendezetlenségbe. Az utolsó levelek az olvasás, az értelmezés azon akadályát narrativizálják, hogy a könyvtáros kisasszony gyilkossága és a teniszedző eltűnése körül (sőt, már azelőtt, hogy arról Gabriely tudomást szerezne) sokasodó nyomok között sem Gabriely, sem Poletti nem képes azt a fix kezdőpontot meghatározni („Néhány kérdéstől Te mindvégig eltekintesz. De engem nem hagynak nyugodni mégsem”. 175–176.), vagy „ősrobbanást”, alapító eseményt kijelölni, amelyhez viszonyítva a rejtélyes eseményeket értelmezniük kellene: „Tanácsosan kerülendő nem lett volna semmi más, csupán e nyomokkal színültig teli világ maga.” (114.) Annak az első jelnek, a jel és a jelölés forrásának a kilétét övezi homály a levélváltásban (az *Észlelések* traumafeltárásának, a traumatikus ősjelenet felderítésének előzményeként), amelynek megtalálása, olvasása és egy narratív szerkezetbe illesztése helyreállíthatná a különböző módokon sérült világrendet.

Szilasi beszélgetéseiből, interjúiból tudható, a regény megjelenésekor többen is szóvá tették, a rejtélyek lezárása korántsem elégítette ki azokat a krimiolvasói elvárásokat, amelyeket a Smerinthus ocellata sarbogardyi nevű lepkefajtól az albínó kutyán át a Horatius-idézet és a *Halotti beszéd* felhasználásával az angol és német kémeikkel cifrázott lezárásig állított az írópáros. Sem a poétikai, sem a formai, de még csak a tematikai törekvésekből adódóan sem tartom logikusnak ezt a bírálatot. A cselekményt természetesen berekesztő, de a jelek-nyomok elrendezését illetően több olvasatot is felmutató, a komplex szemiózishoz mérve valóban kissé szegényesnek mondható zárlat ugyanis a szövegvilág egyenes következménye. Pontosan a jelentés pluralitása vagy uralhatatlansága, illetve Poletti értelmezése okozza a szereplők halálát: „Ki olvassa ezt. Hiszen Te halott vagy, Gabriely György. [...] Webley vagy Luger végszavát kell-e majd fordítanom, zárlatul. Jó éjszakát, barátom.” (191.) Poletti a jelek elrendezésével, egy történeti séma megalkotásával maga vési bele a szimbolikus rendbe Gabriely kémhistóriáját és halálát. Elsőre Poletti nevezhető Gabriely gyilkosának tehát, ugyanakkor ő is saját halálának okozója: az első Polettinek címzett levéllel belépteti magukat a halálukért felelős jelek világába. Mindkét levélíró egy gyilkos attribútumával is gyarapodik ezáltal – a *Kész regény* így újabb ponton válik az Oidipusz-mítosz átíratává: „Nyomoznak Ön után, nyomozóm.” (114.)

Jelenetek, motívumok és belső tükrök is az önmagára irányuló nyomozásnak kicsinyített másai a szövegben: „A nyomok egy kanyar után a saját ormótlan cipőmmel tiprott ösvényhez tértek vissza [...]. Néztem a cipőmet, amivel balgán magam semmittem meg minden bizonyítékot [...]. Így semmit meg célját útjával a kereső.” (112.) Gabriely padlástermi kálváriája a sokat emlegetett görög mítosz mellett Jacques Derrida nyomfogalmát („A nyomok tehát csak oly módon hozzák létre bevésődésük helyét, hogy lehetővé teszik eltörlődésük periódusát.”), illetőleg Esterházy Pétertől *A próza iskolásait* is idézheti: „Ahogy tisztítja a nyomot, úgy szűnik meg a nyom.” Eszerint a saját

cipőnyomába „harapó” és azt törölő Gabriely-szólam, mint az uroborosztípusú írások belső tükre, azoknak a hipertextuális jel- és szövegfelfogásoknak narratív leképezése, melyek nem a jelölő-jelölt szilárd kapcsolatával, hanem az eredetüket folytonosan felülíró és megsemmisítő nyomok nyomaiból (le)épülő struktúrákkal gondolandók el. A jelenetből kiindulva: a levelezőknek a hotel eseményeinek felderítése, a nyomok helyes elrendezése mint egy végső referens felmutatása vagy egy végső jelentés felderítése azért lehetetlen, mert a fix alapító jel-nyom megtalálásának hiányában a szemiotizáció az elhalasztódásban és a nyelvi komplexum felszámolásában érdekelt.

Megemlítendő egy álomjelenet is, amely az ismeretelméleti bonyodalmakon túl a *Kész regény* lételméleti bizonytalanságaihoz is jó sorvezető lehet. Habár a Poletti-értelmezéssel aktuálisan íródó Gabriely életeseményei [kémstátusza, halála stb.] már jelzésértékűek lehetnek, a művilágon belüli fikció ontológiai határvonalai igencsak illékonyak: Gabriely „világszerűségének” Poletti a létrehozója, miként Polettit mint regényszereplőt pedig Gabriely alkotja meg az első neki küldött levéllel. Az említett álomban egy ismeretlen alak Anubisz maszkjában mutatkozik Gabriely előtt: „A Smerinthust kerestem, és most [...] rá is találtam. Csak nem értem, mire. [...] Valami álca. Anubisé? De te nem lehetsz szörnyű dolgaim mögött.” [165.] Az álarc mögött Poletti ismerhető fel, aki az egyiptomi istenség mintájára a halott vezetőjévé válik, és a nyomok olvasásával, a szimbolikus rend megalapításával ő kíséri barátját az alvilágba. A fikció elbeszélői között az ontológiai határok fokozatosan felszámolódnak, például már a regény legelején Gabriely Poletti néven jelentkezik be a hotelba, további példa: mindketten erőszakos halált halt személytől veszik át munkájukat stb. – ezzel és az emberi-isteni-állati álcáknak a keveredésével, valamint a zárlat halalos metamorfózisában egyesülő polaritásokkal (nyomozó és gyilkos, barát és ellenség, Gabriely és Poletti, fikció és valós összekuszálásával) a *Kész regény* ismeretelméleti bizonytalanságai lételméletivé és morálissá is tágulnak. Ilyetén a szöveg a klasszikus krimikben ugyan tetten érhető, de az anti-detektívtörténetekben maximumra emelt kiasztikus vagy tükrös elrendeződést is megmutatja, mely szerint a detektív és a bűnelkövető felcserélhető egymással. E nézőpontból ketten egyazon elme két pólusa, a „bűnöző ebben a felfogásban a detektív [tudat] másíkja” (Bényei). Polettinél mindez: „Látod, hogyan működik az emberi elme? [A miénk is: közös.]” [179.]

A narrátorok, szereplők, narratív szintek közötti határok dekonstruálása párhuzamosan megy végbe a regény stilsztikáját, formáját, műfaját és szerzői pozícióját szétziláló folyamatokkal. Az egységes beszédmód a kettős nyelvhasználatban, a századfordulós és a huszadik század húszas-harmincas éveinek nyelvét stilizáló játékban oldódik fel. Így a magam részéről ezt a többek által hibaként rögzített nyelvi törést hajlamos vagyok a „maszk a maszkban” elv újabb poétikai fogásként értelmezni, és az egységes szubjektumpozíciók további repedésének tekinteni. [Mintha Szilasi utószava is ezt az olvasásmódot támogatná.] A rendezett nyelvi megalkotottság pedig a talált regény, a levélregény és a bűnügyi történet műfaji-formai „maszkjait váltogatva” válik még széttartóbbá, hogy ebben a heterogén összjátékban az identikus szerzői név az írói álcákkal történő egyesülésben semmisüljön meg. Gabriely és Poletti maszkja egyszerre lesz egy-egy Anubis-arcú, érvénytelenítve Németh és Szilasi szerzői identitását.

Az összefoglalt nyelvszerveződési elemek úgy kerülnek erkölcsileg-morálisan visszas helyzetbe, és kívánnak meg egy újragondolt prózanyelvet, hogy – a levél-

regény poétikai technikáin túl – azok a huszadik század totalitárius rendszereinek hatalomtechnikáivá módosulnak. Az álnév-, maszkhasználat vagy a szubjektum- és identitáskonstrukciók közötti átjárhatóság például az informátorok, ügynökök fedőneveivel hitelesített politikai megfigyelések, jelentésírások következtében legitimált bebörtönzések, gyilkosságok, illetőleg az ideológiai elköteleződésüket maskaraszerűen váltogató pártfunkcionáriusok jelentéstöbbletével gyarapodik: „Palatinus Gyula [...] s ott vállalt tevékeny szerepet a nyilaskeresztesek tevékenységében. [...] év múlva visszatért, már bős kommunista volt, hamar belekeverte magát az oroszok kinevezte közösségi politikai elitbe.” [215.] A nyelvi megelőzöttség pedig a politikai feljelentések és jelentésírások előregyártott gyakorlataiban formálódik újra. A legbeszédeesebb példa mégis a magyarországi zsidó közösség addig abszolútnak mutakozó létgaranciáinak az elpusztítása, életük, vagyonuk és ingóságaik, jogaik megrablása: „[Tardits doktor] Állt egy ideig a szakadó esőben. Hogy merik ezt csinálni, amit csinálnak. Hogy merik, amikor itt vagyok ezen a világon. Hiszen látok, hallok mindent. Hogy nem döbbsentek meg. Hogyhogynem sül ki szegényünkben a szemük. Hogyhogynem hagyják azonnal abba, ilyenekre gondolt.” [210.] A hatalmi direktíváknak a létgaranciákat kiforgató, megsemmisítő fellépései hasonló logikával szerveződnek, mint ahogyan a levélváltás nyelvisége lakta be, rabolta ki, majd semmisítette meg a lét- és ismeretelméleti, morális felépítményeket vagy az irodalmi beszédmódokat, műfaji-formai biztosítékokat.

A *Kész regény* önfelszámoló prózapoétikája végezetül a bűneset megoldásában, a tettes elfogásában rejllő áldozati rituálé ellentmondásosságára is ráirányíthatja a figyelmet. A krimikben a rend helyreállítását az antropológiában, a mitoszkatásban, a politikaelméletben vagy a szociálpszichológiában is gyakorta tanulmányozott, zömmel Freud vagy René Girard elméleteiből táplálkkozó áldozathozatali és bűnbakképző mechanizmusokra szokás visszavezetni. Eszerint a társadalmi feszültség levezetését, a békés együttélést, a válsághelyzetek leküzdését vagy a kollektív megtisztulását szorgalmazó áldozathozatali és bűnbakképző eseményekhez hasonlatosan a krimikben is a nyomozó úrrá lesz a világrendet fenyegető bűnös erőkön, más szóval: a detektív elhelyezi a bűnöst a szimbolikus renden belül azzal, hogy megoldja a rejtélyt. Ez jelképesen azonban a bűnelkövető halálával, feláldozásával egyenlő. A bűnös áldozattá, bűnbakká válik – ezzel a szövegkomplexum megtisztul a rendezetlenségi potenciáloktól. A levélregény zárata ennek az erőszakos nyelvi aktusnak lehet bizonyítéka: a cselekmény Gabriely mint bűnbak feláldozásával rekeszthető be, akinek első levele elindította a levelezők és a szerzői szubjektumok haláláért felelős „gyilkos” szemiotizációt; mivel Poletti olvasata vezet ehhez a kimenetelhez, Szilasi maszkjának is áldozattá kell válnia. A *Szekundánsok* ugyanezt a mechanizmust kívánná alkalmazni a történelmi sebekkel tépázott világrenden is: „Állatáldozat és kitasztás. Ezután jöhetett csak el a bűnbocsánat békéje. Választanom kell egy embert egy bűnbakot.” [231.] Ugyanakkor Poletti a totalitárius rendszerek szerkezeti felépítményén belül nem tud felmutatni egy ilyen bűnbakot. Végezetül ekképpen önnön bűnösségét ismeri fel: az államhatalom erőszakexcesszusaiban való hallgatólagos részvételének az elismerésével, mindez a saját nyelvhasználat bűnösségének azonosításával szimultán történik. Poletti egy olyan nyelvi tér megalkotásában érdekelt a *Szekundánsok*ban, ami a *Kész regény* jelentést aláásó ethosza és poétikája helyett egy más indíttatású etikával és poétikával jellemezhető.

E hangsúlyeltolódást érzékeltetheti a Horatius-idézet jelentésváltozása is. Mialatt az intertextus a levelezésben, esetleg „doctor chemiae Poletti Lénárd” gyógyszerésznek átadva a szót: „Horác a méhesben” (81.), elsőként jel- vagy nyomfunkciónak megfelelő helyiértéket vesz fel („És ki az, aki nem hal meg egészen? Kinek kellett ez a textus? Vajon mit akart mondani vele?” 88.), a *Szekundánsokra* és Szilasi utószavára vonatkoztatva már inkább az etikus emlékezetkultúrára jellemző emlékezési gyakorlatok jelmondataként közelíthető meg. Ily módon a „Nem halok meg egészen” a második világháború, a holokauszt és a szocialista államigazgatás során kismemizettek és/vagy elpusztítottak emlékezetének továbbhagyományozási kötelezettségével, a társadalmi és az állami büntettekkel való szembenézéssel, a felelősségvállalással, az emberi méltóság elismerésével és az együttérzés kinyilvánításával válik rokonértelművé: „Még néhány év, évtized, és senki sem fog élni a velem egykorú, ásókezü gyilkosok közül. [...] Tarditsnak igaza volt. [...] éljetez örökké. Golyó ne fogjon. Víz meg ne fullasszon. Ne ártson a mérge, ha öngyilkos akarnál lenni [...] egyedül te maradj ezen a világon. Isten is meghalhat egyszer. Csak te élj örökké. Ne örülj meg. Mindig emlékezz. Ennyit akarok.” [266.]

Szilasi kisregénye, elmozdulva a levelek dekonstruktív önfelszámolásától, de megtartva az önmegszüntetést mint ismétléssalakatot, Poletti halálával végződik. Mind ezt előtte még megelőzi a Tardits-ház ingóságainak továbbadása, ami a múlttal való szembenézésnek és az emlékezet átörökítésének szimbolikus aktusaként szemlélhető: „*De a bútorokat, a bútorokat el kell fogadnia. Fából vannak, réges-rég kiirtott erdők fáiból. Régiek, nehezek, nagyok. Nekem nem megy. Magának kell közöttük élnie.*” [263.] A másik íránt tanúsítandó emlékezeti imperatívusz teljesítése után bekövetkező halál egy újabb áldozati rituálé eljárásaként is leírható. Az elbeszélő halála egy olyan önáldozati szertartás, amelyben Poletti – saját maga mint bűnbak felajánlásával – az etikus emlékezetkultúra vívmányaival bíró szimbolikus rend megalapításában érintett. Ebben a vágyott, talán csak illuzórikus nyelvi terepben a megsemmisítő, leleplező műveleteket az emlékezés kötelessége, a saját bűnösség tudatosítása és a másik iránti felelősségvállalás poétikája váltja fel. E szemantikai hálót gazdagíthatja az utolsó bekezdésben hasznosított Platón-dialógus is („Erősz a legősibb és legdicőbb isten, s leghatalmasabb segítsége az embereknek az erény és a boldogság megszerzésében, élőknek és holtaknak egyaránt.” 270.). Szilasi *A lakomának* abból a részből idéz, ahol a szerelmesek az egymásért vagy a másikért vállalható halál prototípusaként jelennek meg, de említhető az is például, hogy a valakivel szemben elkövetett morális vétek a szerelmeseket egymás előtt szégyenkezésre készíti.

Visszatérve az egymásban tükröződő felületek és a terápiás dialógus mintájára elgondolt írások összeolvasásához: a három kisregény ismeretében Gabriely amnéziája a második világháborúban, a zsidó közösség megrablásában és/vagy elpusztításában, ezenkívül az utánuk következő bűnbakkeresésben [pl. a sváb lakosság kitelepítésében] közvetetten résztvevő bűnös tudat, másfelől a mindezzel gyanúba keveredett nyelv neurózisának története. Az *Észlelések* gyógyintézete a tudat békés[ebb] szigete, egy olyan imaginatív világ, ahonnan a háború valósága ki van zárva, és ahol az egykori, bűnös szelf pusztán ismétlések, betörések, furcsa anomáliák formájában képes magáról hírt adni: „A téboly ugyanis kívül van, mindenhol körülöttünk, csak itt nincs, ez itt a Kívételezettek Köztársasága. Ő alapította. Azt mondja, még a háború előtt. De

milyen háború? Meg se merem kérdezni.” [279.] A történelmi sebek és a *Kész regény* szubverzív nyelviségének egybefonódása ismerhető fel egy jelenetben, itt Gabriely egy, az intézmény közelében lévő romos templomhoz látogat: „A súlyos bombatalát. Szétdúlt kövek mindenütt, a tető beomolva, [...] összetört cserepek hevernek szertesztét. Megrendítő látvány. A falára valaki késsel karcolta fel a HALÁL szót. [...] ólomüveg ablak sértetlen maradt. [...] kutyák sündörögnek, bár az egyik hófehér [...]. Hacsak az állatot albinónak nem feltételezzük”. [319.] Az omladozó templomon épnek mutatkozó, egyébként Szent Hubertuszt ábrázoló kép Gabriely tükörképe, aki a romos környezeten mintegy emblémaként virító ólomüvegben nem ismeri fel magát. A tükörkép felismerésének hiánya a romlásban cinkos tudat elhárító mechanizmusát modellezheti.

Az *Észlelések* befejezéséhez közeledve a bűnös, elfojtott énkonstrukció a *Kész regény* egyik jelenetének (egy teniszmeccsnek) a megismétlésével (!) tér vissza az amnéziából. A bűnösség terhet viselő szelf újbóli megjelenése egyúttal fel is számolja a traumatikus neurózis narrativizált világát – ez számos mitológiai történet összeírása (néhányat említve: a nagy vadászat, Anubisz, Gábrriel arkangyal, a „Gabriel Ratchets” kísértetkutyái stb.) mellett leginkább az Aktaión-mítosz újírását jelenti. A görög mitológiában Aktaión egy vadászat során meglesi a meztelenül fürdőző Artemiszt, ezért Artemisz szarvassá változtatja őt, a büntetésképpen átváltoztatott Aktaiónt ezután saját vadászkutyái tépik szét. Az Aktaión-mítosz példáját követve a szövegvilág ismét csak felszámolja önmagát, miután a neurotikus tudat saját bűnösségét ismeri fel vagy „pillantja meg” az ismétlésjelenet alatt. A történet szintjén: Gabrielyt a második világháború bűnbakjainak kikiáltott sváb lakosok (szellem)kutyái marcangolják szét az utolsó oldalakon. Tekintettel a mitológiára: e befejezés a büntetéssel sújtott elkövető megszűnése, esetünkben a megbüntetett tudat megsemmisülése is lehet.

A *Magyar Napló* publikációtól számítva harminc év után Szilasi és Németh is más-más poétikai, stílári és narratív megoldásokkal számol el a *Kész regény* fiktív időbeliségét követő történelmi-társadalmi sebek és a levélregény nyelvhasználatának „kísértő örökségével” (Gabriele Schwab). Szilasi írása jobban idomul a kortárs magyar irodalom etikailag elkötelezett beszédmódjaihoz, míg Németh saját posztmodern praxisát, amelyet a *Zsidó vagy?*, *A tejszínről* és a *Mormota* óta etikai-társadalmi kérdések függvényében gondol újra, most egy neurózis viszonylatában értékeli át. Az ismétlés egy újabb jelentésrétegét, a feldolgozás menetét kidomborítva ezúttal a *Kész* az egész a huszadik század kataklizmáinak irodalmi gyászunkái közé sorolható. Véleményem szerint egyik szerző életművében sem ez a legeredetibb szövegmunka, mégis az írópáros ötletesen nyúl hozzá a *Kész regény* világához, és izgalmasabb poétikai összjátékkal prezentálják ezt a gyászunkát annál, mint amit a legtöbb pályatársuktól olvastam az utóbbi időben. [*Kalligram*]

KLAJKÓ DÁNIEL